

Spirhult

Arkeologisk undersökning av en gårdstomt
från medeltid

Stig Swedberg och Linda Jungbeck

**Berga L2022:3286, Mariestads kommun,
Västra Götalands län**

Populärvetenskaplig sammanfattning 2026:1

Kulturlandskapet

Spirhult

I området vid Spirhults gårdstomt fanns många odlingsrösen. Det visade sig att dessa dolde några av de mest intressanta upptäckterna: Under två av dem hittades byggnadsrester efter boningshus och jordkällare. Under andra framkom bevarade rester efter svedjor.

Utredningen och undersökningarna av gårdstomten L2022:3286 bjöd på många intressanta resultat. Dessa bestod främst av att vi kunde datera en första brukningsfas till 1400-tal, vilket är ovanligt. Förekomsten av tio fingerborgar och en fingerring på en gårdstomt får beskrivas som unikt. Detta blev också fokus för undersökningen och denna populärvetenskapliga sammanfattning.

Jordbruket under medeltiden i södra Sverige

Under slutet av järnåldern och början av medeltiden sker en förändring av ägandet. Äganderätt övergick under denna period från att omfatta ägandet av människor till ägande av markområden. Detta är kopplat till upplösandet av trälöden. Under medeltiden kan skeendet beläggas i avtal där det framgår att stormännen frigav slavar och gav dem möjlighet att uppodla ett stycke utmark. Genom avtalet bands den nya uppodlingen till stormannen och denna hade nu utvidgat sitt ägande. På detta sätt sker en stor uppodling och även befolkningsexpansion under 1100- och 1200-talen. Under denna del av medeltiden hävdades äganderätt genom brukande.

Under 1300-talet inträffar digerdöden. Den drabbar Sverige 1350 och 1369. Pestutbrottet fortsätter därefter men i mindre omfattning vart tionde eller tjugonde år fram till slutet av 1400-talet.

Detta ledde fram till den så kallade medeltida agrarkrisen som brukar anges till perioden 1350-1450. I Sverige beräknas antalet varaktigt övergivna gårdar under denna period uppgå till mellan 10 och 50 %. Nyodling var sällsynt, eftersom det fanns ödegårdar med redan bearbetad mark, och oftast bättre mark, att ta över.

Spirhult

I detta perspektiv är uppodlingen av gården Spirhult under första halvan av 1400-talet en sällsynthet. Från denna period finns ett kulturlager och en grop daterade, A58 B och A26. Kulturlagret representerar förmodligen ett golv eller en trossbotten från ett hus. I detta lager fanns, förutom träkol, också sädeskorn och brända ben. Något senare, under mitten eller andra halvan av 1400-talet, har vi två dateringar av vad som förmodligen är ett svedjelager och en eldstad, A10 FU och A24 FU. I svedjelagret finns kol från gran,

granbarr och tall. Det är intressant att även kulturlagret innehåller granbarr. Kanske huset byggdes direkt efter att marken svedjats?

Det är möjligt att dessa två grupper av dateringar representerar två separata etableringar under 1400-talet, men de kan också tolkas som tecken på ett kontinuerligt bruk. Däremot är det tydligt att Spirhult står öde under slutet av 1400-talet och inledningen av 1500-talet: Dateringarna av de båda lagren under boningshuset skiljer sig med över hundra år. Det undre lagret, A58 B, har ett medianvärde för dateringen på 1412 e Kr och det övre lagret, A58 C, ett medianvärde på 1561 e Kr. Även övriga daterade anläggningar och lager grupperar sig kring mitten av 1500-talet. En var en grop, A38, cirka 15 meter från boningshuset. Två andra var från svedjelager, vilka även dessa innehöll kol från gran och granbarr, A21 FU och A23 FU. Detta stödjer att det är fråga om en återetablering efter att platsen övergivits och skogen har haft tid att växa upp.

Spisröset från boningshuset är precis framrensat. Vid dokumentationen av röset visade det sig att det fanns två separata kulturlager under röset. Dateringarna av dessa skilde sig åt med över hundra år. I det undre fanns matrester men även granbarr vilket indikerar att huset anlagts efter en svedja. I det övre lagret fanns förutom träkol även fiskben och sädeskorn.

ring efter att platsen övergivits och skogen har haft tid att växa upp.

Dessa återkommande försök att etablera gården på Spirhult kan ses i belysning av pestens härjningar, men också den nya adelsklassens hävdande av ägande. Eftersom ägandet var knutet till brukande var det viktigt att upprätthålla bruket vid Spirhult. Brukandet av Spirhult kan beläggas från 1400-talet, troligen har även ett hus byggts då. Med största sannolikhet är gården öde en period av den sena medeltiden. Därefter har någon bott på gården, ägare eller arrendator, fram till början av 1900-talet.

SVEDJA

Den äldsta svenska nedteckningen av ordet är från 1559, enligt Svenska akademins ordbok: *Thet är ock någre... som föregifva, at Sverige skall hafva fått thet namnet af Svidia eller Svedha, thet är bränna.*

Svedjebruk var troligen en vanlig metod att bryta ny mark såväl i förhistorien som under medeltiden. Svedjor är väl omvittnade under historisk tid: först högs skogen ned varefter de fallna träden antändes, efter att de torkat. Denna metod faller ut näringsämnen från träden i marken vilka blir lätt tillgängliga för den säd eller de rotfrukter som sedan såddes.

FINGERBORGAR

Den äldsta svenska nedteckningen av ordet är från 1538, enligt Svenska akademins ordbok: *bägarliknande redskap av metall l. ben l. celluloid o. d. med kupig o. på utsidan (gm en mängd små fördjupningar) ojämn botten, vilket kvinnor vid sömnadsarbete bruka träda på den finger som skall trycka nålen in i tyget.*

Fingerborgar är kända från förhistorien, de första var gjorda av ben. Gjutna fingerborgar har hittats i medelhavsområdet och dateras till äldre järnålder. Under 1500-talet upptäcker Paracelsus metallen zink. Det gör det möjligt att smida eller pressa fingerborgar, istället för att gjuta dem. Under 1500-talet utvecklas tekniken industriellt i Nederländerna. Senare utvecklas en stor industri i vad som nu är Tyskland. Under 1700-talet startas en svensk industri, efter industrispionage.

Fingerborgar

Fingerborgar har inte varit föremål för forskning, kanske eftersom de i senare tid ansetts vara av lite värde, kanske för att de tolkats som ett kvinnoföremål. De äldsta svenska fynden är från vikingatid/tidig medeltid, och var tillverkade i brons. De har hittats på större gårdar och kan möjligen tolkas som statusföremål. Mindre bemedlade fick kanske använda enklare redskap,

som sten eller hornplattor. De fingerborgar som hittades på Spirhult var tillverkade i zink och är därmed tidigast från 1500-talet och tillhör skedet med industriell tillverkning.

En fråga vi ställde oss inför undersökningen var om detta var föremål efter en sömmerska eller skräddare? Vår arkivsökning visar att 1709 inhyste dåvarande brukaren Lars, med hustru, en Joen skräddare. Vi kan naturligt-

vis inte bevisa att alla fingerborgar är efter honom. Storleken på fingerborgarna varierar varför det förmodligen har funnits flera användare, men troligen är det huvudsakligen hans kvarlämnade redskap som hittades. En av fingerborgarna är en så kallad fingerring, den saknar alltså hätta. Den visar att användaren även arbetat i tyngre material, såsom läder.

Till vänster fem fingerborgar, och längst till höger en fingerring, som alltså saknar hätta. Den senare användes till grovre material såsom läder.

Odlingsrösen

Vid utredningen noterades en stor mängd odlingsrösen. Dessa var ofta upplagda på små åkerimpediment men en del också i dagens skogsmark. De senare representerar antagligen den största utsträckningen som den odlade marken haft i området. Fyra odlingsrösen undersöktes, av dessa innehöll tre mycket viktiga lämningar. Två av dem var upplagda över boningshuset respektive jordkällaren vid Spirhult. Dessa bör då vara av relativt sent ursprung, då döttrarna till den siste brukaren Lars Johan Svensson, flyttar från Spirhult 1915.

Huset säljs året efter och gården 1918. Det tredje innehöll resterna av en svedja vilken bevarats under röset. Det röset, A10, bör därför ha anlagts i nära anslutning till den händelsen, det vill säga under andra halvan av 1400-talet. Även under boningshuset hittades ett kulturlager från 1400-talet vilket kan vara från en svedja.

Eftersom stenarna skyddar det som hamnar under dem kan odlingsrösen ge oss viktig information om vår historia. Ofta sker det förmodligen en påbyggnad under åren av befintliga rösen, något som exempelvis var fallet

med A10. Vid undersökningen låg relativt stora stenar över mindre stenar. I de övre lagren fanns också tegel och glas men i botten alltså träkol från tall och gran efter en bränning på 1400-talet. Landskapet med odlingsrösen som fanns vid Spirhult var alltså en ackumulation av odlingssten från, minst 1400-tal fram till 1900-tal.

ODLINGSRÖSE

Odlingsröse, eller röjningsröse, den äldsta svenska nedteckningen av ordet är från 1873; *röse bestående av stenar som vid (ny)odling plockats upp ur jorden. Men ordet rör är känt från 1537, från 1721 finns följande beskrivning; större l. mindre hög av (jämförelsevis stora, uppstaplade l. hopkastade) stenar på marken, stenröse; särsk. om odlingsröse.*

Odlingsrösen finns daterade till förhistorien och kan utgöra fornlämningar. På grund av sina skyddande egenskaper kan de ofta innehålla viktig information om sin samtid varför även odlingsrösen utan formellt skydd bör bevaras. Odlingsrösen i jordbruksmark omfattas även av biotopskydd.

Ett av de trettio odlingsrösen kring Spirhult, några kan anas på åkerholmarna i bakgrunden. Röset är typiskt på så vis att det ligger mindre, relativt jämnstora, stenar i bottenlagren medan större block har lagts upp i senare tid. Har du odlingsrösen på din mark, var rädd om dem, de är en viktig kunskapsbank.

Den röda markeringen visar läget för Spirhults gårdstomt.

LÄSTIPS

Korstorp 2:1 m fl, Berga socken, Mariestads kommun, Västra Götalands län. Arkeologisk utredning steg 2. Gårdstomt, härdar, kokgrop och blästbrukslämning. Kulturlandskapet rapporter 2022:14. Stig Swedberg och Linda Wigert.

Berga L2022:3286 m fl, Mariestads kommun, Västra Götalands län. Arkeologisk förundersökning inom detaljplaneområde Korstorp 2:1 m fl. Gårdstomt, boplat, härdar, fossil åker och fyndplats. Kulturlandskapet rapporter 2023:3. Stig Swedberg och Olof Håkansson.

Spirhult. Berga L2022:3286, Mariestads kommun, Västra Götalands län. Arkeologisk undersökning av en by-/gårdstomt från 1400-talet. Kulturlandskapet rapporter 2025:7. Linda Jungbeck, Stig Swedberg och Oscar Jacobsson.

Det svenska jordbrukets historia, Band 2. Jordbruket under feodalismen : 1000-1700. Janken Myrdal.

Fingerhutmuseum: www.fingerhutmuseum.de

Kulturlandskapets projektsida: www.kulturland.se/portfolio/aut-korstorp-21-m-fl

Kulturmiljöregistrets uppdragssida: <https://app.raa.se/open/fornsok/uppdrag/90d22996-d4e9-44bf-8628-28d111ccc727>

Fastighet: Spirhult 2:1, Berga socken, Mariestads kommun, Västra Götalands län

Länsstyrelsebeslut dnr: 431-26316-2023

Uppdragsnummer KMR (Fornsök): 202301374

Projektansvarig: Stig Swedberg

Projektnummer: 23168

Redigering och layout: Paula Molander, Kulturlandskapet

Omslag: Akvarell av Anna Gärberg

Kulturlandskapet

Ekelidsvägen 5

457 40 FJÄLLBACKA

www.kulturland.se

kontakt@kulturland.se

Kulturlandskapet